

Izvorni znanstveni rad
UDK 808.1-559

Diana Stolac
Filozofski fakultet, Rijeka

LEKSEMI ZA IZRICANJE VREMENA U SLAVENSKIM JEZICIMA

Nacrtak

U članku se analizira podsustav leksema za izricanje vremena u hrvatskom jeziku i uspoređuje s istovrjednicama u slavenskim jezicima. Na osnovi provedene analize zaključuje se da je relativnost pojma vremena uvjetovala nestalnost granica unutar semantičkoga polja, čime je uzrokovala polisemičnost ne samo opće imenice *vrijeme* nego i većine naziva za pojedine vremenske odsječke, koliko god oni na prvi pogled izgledali monosemični i precizni (npr. *sat*, *dan*...). U slavenskim je jezicima jasno uočljiv zajednički korpus temporalnih naziva slavenskoga porijekla, koji je zahvaćen pomacima unutar značenjskoga polja. Naročito je to vidljivo na pojedinim nazivima za dijelove dana (npr. hrv. *jutro* - polj. *rano*), mjesece (npr. hrv. *srpanj* - polj. *lipiec*), pojedine vremenske odsječke (hrv. *godina* - polj. *rok*)... Dio se tih pomaka razumijeva iz raščlambe metonimijskih odnosa (npr. polj. *pótnoc* - hrv. *sjever*; *ponoć*). Kasnije primljeni nazivi, naročito oni vezani uz precizno mjerenje vremena mjernim spravama, ne očituju takve pomake (npr. *sekunda*, *minuta*), premda mogu biti polisemični (npr. *sat*, *ura*).

Proučavanje odnosa povijesti jezika i suvremenoga jezika kretanje je između stalnosti i promjena. U tome je pojam vremena jedna od važnijih odrednica. Filozofija i teorijska fizika stoljećima se bave problemima vremena, počevši od Heraklitova *Sve teče* / *Panta rei* do Einsteinove teorije relativnosti, u kojoj ne postoji jedinstveno apsolutno vrijeme i suvremenoga Hawkingova teorijskoga doprinosa proučavanju prostorvremena...

Pojam vremena relativan je i podložen subjektivnome doživljaju. Taj je, pak, subjektivni doživljaj izravno ovisan o kulturološkim i civilizacijskim čimbenicima.¹ Stoga i naziv vezan uz pojam vremena pokriva više različitih značenja. Vrijeme možemo pojmiti kao ontološku

kategoriju, poimamo ga i psihološki, on je i geološki, astronomski, fizički, lingvistički pojam... Stoga svaki rječnik navodi pod tom natuknicom više značenja. U *Rječniku brvatskoga jezika* Vladimira Anića² čitamo šest značenja. Dovoljno je pogledati širinu prvoga zapisanog značenja - "dimenzija Univerzuma prema kojoj je uređen nepovratni slijed pojava" - pa da nam bude potpuno razumljivo zašto je relativnost pojma vremena uvjetovala nestalnost granica unutar semantičkoga polja, čime je uzrokovala polisemičnost leksema *vrijeme*. Budući da su uzroci na značenjskoj, a ne izraznoj razini, disperzija značenja se očituje i u rječnicima drugih jezika. Za usporedbu nam se čine relevantnima podatci iz rječnika slavenskih jezika. Da se ne bi u brojnosti primjera iz svih slavenskih jezika izgubila bit usporedbe, izdvojeni su primjeri iz poljskoga jezika. Tako *Słownik współczesnego języka polskiego* Bogusława Dunaja i suradnika³ navodi dva osnovna imenička značenja s. v. *czas*, raščlanjujući ih svako dalje na tri podznačenja, te jedno glagolsko značenje s brojnim nanizanim frazama.⁴

Nije tako samo u općim rječnicima, nego i u rječnicima sinonima, gdje je nužno prije navođenja istoznačnica odrediti podznačenje kojemu se pridaje. Tako postupa Ewa Geller u *Słowniku synonimów*,⁵ gdje je gotovo stotinu riječi koje se značenjski dodiruju s pojmom vremena prvo razvrstano u pet cjelina: *termin, pora, epoka, dzień i chwila*. Tako u prvoj skupini čitamo npr. lekseme *okres, period, sesja, kadencia, cykl, etap, runda, trwanie*... Naravno, sve riječi navedene pod ovom natuknicom ipak nisu istoznačnice, na što upućuje naslov rječnika, a ostaje pitanje jesu li uopće i blisko značnice. Naime, *Słownik wyrazów bliskoznacznych* Stanisława Skorupke i suradnika⁶ navodi tek dio tih leksema kao blisko značnice svoje natuknice *czas*. Za ostale je opravdanije reći da pripadaju istome semantičkome krugu, ali da se ne podudaraju u opsegu i dosegu značenja. Jedini je zajednički sem 'temporalnost', što je premalo za uspostavljanje odgovarajućega sinonimijskoga niza.

Vratimo se hrvatskoj riječi od koje smo krenuli - *vrijeme*. Premda ima isti izraz, nema isto značenje u sintagmama *božićno vrijeme, zimsko vrijeme, srednjoeuropsko vrijeme, krajnje vrijeme, slobodno vrijeme, prošlo vrijeme, vrijeme ljubavi, lijepo vrijeme, odgovarajuće vrijeme*... Isto je i sa sintagmama u kojima je imenica *vrijeme* s drugim morfološkim značajkama, na primjer: *duh vremena, zub vremena*... Usporedne sintagme *prehistorijsko vrijeme - prehistorijsko doba* pokazuju postojanje još jednoga leksema, koji je u ovoj sintagmi istoznačnica, ali je zbog stilske obilježnosti u većini uporaba ipak samo blisko značnica, na primjer *božićno vrijeme - božićno doba*. U najvećem, pak, broju sintagmi s leksemom *vrijeme* uopće nije moguća njegova zamjena leksemom *doba*. Tako je potpuno nemoguće zamijeniti ova dva leksema u jezikoslovnome na-

življu (**prošlo doba*), također ne možemo verificirati sintagme načinjene kao usporednice navedenima (**slobodno doba*), dok bi na primjer neke sintagme bile moguće, ali samo kao dio individualnoga stila (**dub doba*). A u nekim je sintagmama upravo riječ *doba* teško zamjenjiva leksemom *vrijeme*, odnosno, sintagme imaju druga značenja (*ledeno doba* - *ledeno vrijeme*) ili su dio nazivlja nekih struka u kojima su terminologizirane samo s likom *doba* (*brončano doba*, *godišnje doba*).

To vrijedi i za druge slavenske jezike, s time što će u nekim i ovdje pomoć za razumijevanje pružiti još jedna, ili čak više leksičkih jedinica. Primjere nalazimo u poljskome jeziku, u kojemu pored leksema *czas* kao najčešće istovrjednice hrvatskome leksemu *vrijeme* postoji i leksem *pogoda*. Tako *czas* nalazimo u većini sintagmi koje odgovaraju navedenima (*zimowy czas*, *środkowoeuropejski czas*, *czas najwyższy*, *wolny czas*, *czas przeszły*, *czas miłości*, *duch czasu*), osim za meteorološko poimanje vremena, za što se upotrebljava leksem *pogoda* (*ładna pogoda*), premda nisu isključeni ni leksemi *czas* (*piękny czas*) ili *pora* (*dobra pora*). Leksem *pora* rjeđe se upotrebljava u ovome općem značenju (*odpowiednia pora*), budući da mu je najčešće pojavljivanje u sintagmi *pora roku*, koja odgovara hrvatskome terminu *godišnje doba*.⁷ Ovom prigodom ne analiziramo sintaktičke različitosti, koje se u primjerima, naravno, očituju (*prošlo vrijeme* - *czas przeszły*, *krajnje vrijeme* - *czas najwyższy*).

Frazeološki rječnici nude dugačak popis frazema u kojima se pojavljuje leksem *vrijeme*, pa je još uočljivija polisemičnost ovoga leksema. Tako taj popis u hrvatskome jeziku između ostaloga pokazuje da možemo biti kratki s vremenom, ostaviti nešto vremenu, ići u korak s vremenom, krasti Bogu vrijeme, gubiti vrijeme, ubijati vrijeme, kupovati vrijeme ili čekati bolja vremena...⁸ U poljskome popisu čitamo više od šezdeset sintagmi, od čega izdvajamo: *za moich czasów*, *za wszystkie czasy*, *czas ogórkowy*, *zmysł czasu*, *szkoda czasu*, *coś jest kwestią czasu*...⁹

Većini je fraza moguće naći ekvivalente, na primjer hrv. *s vremena na vrijeme* - polj. *od czasu do czasu*, *šteta vremena* - *szkoda czasu*, *ubijati vrijeme* - *zabijać czas*... Neke sintagme imaju i više istoznačnica, pa tako na primjer poljski frazemi *za wszystkie czasy* i *na wieczne czasy* i u hrvatskome imaju sinonimijski par frazema *za vječna vremena*, *za sva vremena*... Sintagmi *krajnje vrijeme* odgovara više poljskih - *czas najwyższy*, *gorący czas*, *ostatni czas*, *czas nagły*...

Poljski leksem *czas* ima istozvučnicu u hrvatskome *čas*, ali je ona samo u nekim uporabama istoznačnica (*krajnji čas*). Inače ima značenje 'vrlo kratak vremenski odsječak'. Time je učinjen pomak unutar značenjskoga polja temporalnosti s prvobitnoga značenja 'dulji odsječak vremena', što na osnovi etimologijske analize ove sveslavenske riječi iz praslavenskoga *doba* ustvrđuje Petar Skok,¹⁰ na novo, suženo značenje, zapravo novo suprotno značenje kratkoga vremenskoga odsječka.

Pošli smo od činjenice da je leksem *vrijeme* polisemičan, što je proizašlo iz relativnosti pojma vremena. Ali nije relativan samo taj opći pojam, što bismo mogli i razumjeti zbog širokoga semantičkoga polja koje pokriva, nego su polisemični i gotovo svi leksemi kojima se služimo u označavanju pojedinih vremenskih odsječaka. To znači da je relativnost osnovna značajka pojma vremena neovisno o tome o kako se dugome i često na prvi pogled preciznome vremenskome odsječku radi. Dovoljno je zastati na bilo kojem nazivu da bi se to vidjelo. Kada se upitamo koje vrijeme pokriva naziv *jutro*, odgovor da je to do šest, sedam, osam, devet, deset, jedanaest ili dvanaest sati istovremeno je i dobar i loš. To je potpuno relativno, subjektivno, ranoranioci se oko dvanaest sati spremaju ručati, dok su neki tek ustali... Tragovi toga vidljivi su i u pozdravima koji se u slavenskim jezicima upotrebljavaju u tome dijelu dana. U hrvatskome je i u češkome, na primjer, istaknuto da je to rani dio dana: *Dobro jutro*, odnosno *Dobré ráno*, dok je na poljskome izjednačen s općim dnevnim pozdravom: *Dzień dobry!*

Krenimo u pregledu leksema kojima se izriče vrijeme od najkraćih prema dužim vremenskim odsječcima, zastajući na njihovoj polisemiji i pomacima koje slavenski jezici očituju u tome leksičkome podsustavu. I dalje ostajemo na usporedbi hrvatskoga i poljskoga jezika, budući da se na njima jasno očituju pomaci koje opisujemo.

Leksemi u sinonimijskome nizu *čas, časak, tren, trenutak, hip, momen(a)t i sekunda* označavaju vrlo kratak odsječak vremena, mogli bismo reći zapravo najkraći vremenski odsječak koji možemo registrirati bez posebnih mjerača vremena. Ipak, i pored toga što se tim leksemima označava izrazito kratak vremenski interval, očituje se polisemičnost. Krenimo od posljednjega leksema u nizu.

Sekunda je osnovna fizikalna jedinica za mjerenje vremena, izvedena iz Zemljine rotacije i definirana kao *1/31556925,9747-ti dio tropske godine u 12 sati efemeridnog vremena 1. siječnja 1900. godine*. Definicija je toliko precizna da nas time gotovo plaši.¹¹ Pa i uz to je potpuno neprecizna vremenska odrednica u rečenicama kao što je *Napravit ću to za sekundu*. Riješi li netko nakon ove rečenice naš problem i nakon pola sata, nećemo reći da je lagao. Dapače, pohvalit ćemo ga da je zaista sve obavio *za sekundu*. Ovdje, naravno, sintagma *za sekundu* ne obilježava stvarno trajanje jedne šezdesetine minute, nego znači *brzo, izuzetno brzo, brže od očekivanoga...*

Polisemičnost leksema *sekunda* vidljiva je i u uporabi u glazbenom i geometrijskom nazivlju. I dok kao glazbeni naziv označava interval između prvoga i drugoga stupnja dijatonske ljestvice, dakle vezan je uz vremensko trajanje, dotle se u geometriji sekundama i minutama mjere veličine kuta.

Vratimo se ostalim članovima sinonimijskoga niza. Leksemi *čas*, *časak*, *tren*, *trenutak*, *hip* i *momen(a)t* prave su istoznačnice leksemu *sekunda* u analiziranu prenesenome značenju, ali ga ne mogu zamijeniti u fizikalnome, geometrijskome ili glazbenome nazivlju. Parovi *čas - časak*, odnosno *tren - trenutak* ne pokazuju značenjske razlike, premda su drugi članovi umanjene. Naime, ove riječi imenuju tako male vremenske odsječke da je deminucija zapravo nestvarna. Ipak, analiza konteksta u kojima se pojavljuju pokazuje da je njihova distribucija stilski uvjetovana.

Riječ *hip* stilski je obilježena zbog svojega pripadanja pjesničkome jeziku, koji ju je nasljedovao kao leksičku činjenicu hrvatske renesansne koinē. Premda se pojavljuje u kontaktnoj sinonimiji - i u srednjovjekovnim glagoljaškim zbornicima i u renesansnoj poeziji, od Menčetićevih stihova *Blaženi čas i hip...* dalje, ipak danas nije prava istoznačnica ostalim članovima niza zbog pripadanja pasivnome leksičkome sloju, iz kojega ju je opravdano uključivati samo u suvremeni poetski diskurz.¹² Pokušaji njezina uključivanja u tehničko nazivlje, kao Šulekov prijedlog *hipna sila*, nisu prihvaćeni.¹³

Upravo je u ovoj posljednjoj uporabi prevladao europeizam *moment*, odnosno fonološki prilagođen lik *momenat*: fizikalni je termin *moment sile*. Inače je ovaj internacionalizam zamjenjiv riječima iz primarnoga sustava.

Sljedeća vremenska odrednica na kojoj zastajemo je *sat*. Njegova je dužina ovisna o kontekstu u kojemu je uporabljen. Prvo je značenje za trajanje od 60 minuta, i njemu u poljskome odgovara leksem *godzina*. Preneseno je značenje u školi, pa školski sat traje 45 minuta, poljski je leksem *lekcja* odnosno sintagme *godzina lekcyjna*, *godzina szkolna*. U sintagmi *policijski sat* nalazimo značenje 'vrijeme nakon kojega ili u okviru kojega je zabranjen izlazak na ulicu'. To znači da *sat* može značiti različito vremensko trajanje: u općejezičnome značenju je to 60 minuta, u školskome 45 minuta, a u terminu *policijski sat* obilježava i više sati, najčešće cijelu noć. U posljednjoj frazi može također značiti i određeni trenutak od kojega vrijede novi uvjeti.

Metonimijski je prijenos u hrvatskome jeziku omogućio uporabu leksema *sat* i za spravu za pokazivanje vremena. Budući da se leksemi mogu pojaviti u istome kontekstu u oba značenja - i vremenskoga trajanja i sprave za mjerenje vremena - razjednačenje je na morfološkoj razini: *sat* u apstraktnome značenju ima kratku množinu *sati*, a u konkretnome dugu *satovi*. U poljskom se jeziku ova metonimija ne ostvaruje, pa su istovrjednice drugi leksemi: *zegar* i *zegarek*.

U slavenskim je jezicima jasno uočljiv zajednički korpus temporalnih naziva slavenskoga porijekla, koji je zahvaćen pomacima unutar

značenjskoga polja. Vezano uz ovdje analizirano nazivlje vidjeli smo to već na paru hrv. *čas* ('trenutak') - polj. *czas* ('vrijeme'), a sada proširujemo popis parom hrv. *godina* ('12 mjeseci') - polj. *godzina* ('sat'), a koji će, pak, uzrokovati novi par hrv. *rok* ('termin') - polj. *rok* ('godina').

Krenuli smo od *sata*, kojemu je poljska istovrjednica *godzina*, dok njegovoj sličnozvučnici, hrvatskome leksemu *godina*, odgovara poljski leksem *rok*. Njegova hrvatska istozvučnica ima značenje termina, ograničenoga utvrđenoga razdoblja u kojemu se ima što izvršiti. Ovi pomaci govore o postojanju korpusa vremenskih naziva zajedničkoga svim slavenskim jezicima, koji je zbog nepreciznosti pojmova kojima se pridaju ostvario pomake u suvremenim slavenskim jezicima. Pokušaji utvrđivanja uzroka upravo ovakvih pomaka ne mogu odgovoriti na sva pitanja. Naime, metonimijski su pomaci unutar svakoga jezika prepoznatljivi, ali ne i unutar slavenske jezične porodice. O onim nazivima čije se uzroke pomaka može lakše utvrditi bit će više riječi kasnije.

Druga je situacija s primljenicama. Precizna mjerenja vremena nisu civilizacijska baština praslavenskoga perioda, pa ne čudi da su nazivi vezani uz precizno mjerenje vremena mjernim spravama kasnije primljeni. Stoga nazivi kao što su *sekunda* i *minuta* ne očituju pomake kakve smo uočili u sustavu slavenskih jezika, premda mogu biti polisemični, što smo već vidjeli na primjeru riječi *sekunda*, a sada ćemo zastati na nazivima za dvadesetčetvrtinu dana - *sat* i *ura*.

Danas se za označavanje toga značenja upotrebljavaju primljenice: *sat* je turskoga porijekla, a *ura* je europeizam, koji je u hrvatski mogao doći najvjerojatnije iz latinskoga, ali i iz njemačkoga. Njihova je uporaba u rječnicima označena kao općejezična, uz to što je *ura* obilježena regionalno. Stoga je *sat* u općoj i službenoj uporabi, dok *ura* ima ograničenu uporabu i osjeća se kao knjiški izraz. *Sat* i *ura* nisu, dakle, istoznačnice, što pokazuje i njihova nezamjenjivost u sintagmama, npr. **školska ura*. Također različito sudjeluju u tvorbi motivirajući izvedenice, *ura* npr. imenicu *urar*, a *sat* imenicu *satnica* i pridjev *satni* (mehanizam)...

Pokušaji imenovanja riječima slavenskoga porijekla nisu uspjeli, premda su neki prijedlozi u drugoj polovini 19. stoljeća bili tvorbeno opravdani, kao na primjer *dobnjak* ili *dobnik* za spravu za pokazivanje vremena. Zanimljivo je vidjeti kako je Bogoslav Šulek u svojem rječniku znanstvenoga nazivlja ponudio *dobnjak*, pridajući riječima *ura* i *sat* oznaku *vulg.*, držeći dakle te riječi vulgarnim, neknjiževnojezičnim izrazima.¹⁴ *Dobnik* je pak prijedlog autora hrvatskoga pomorskog nazivlja, Šulekova suvremenika, Bože Babića tvorbeno uspješniji od Šulekova prijedloga, ali isto tako neprihvaćen u književnom jeziku.¹⁵

Vratimo se pomacima unutar značenjskoga polja, uočenima u slavenskim jezicima. Sljedeći koje analiziramo jesu nazivi za već spomenuti dio dana, koji se u hrvatskome naziva *jutro*, a u poljskome *rano*, *ranek*, *poranek*. Od njih se krug širi prema hrvatskome leksemu *rano* ('u početku dana'), kojemu u poljskome odgovara prilog *wczesnie*, a koje nalazimo u antonimnome odnosu s parom *kasno* - *późno*.

Krug se širi i dalje prema nazivima za vremenske odnose susljednosti, pa je dan nakon današnjega u hrvatskome nazvan *sutra* (dijalektalno i *jutra*), a u poljskome *jutro*. Premda to možda nije vidljivo na prvi pogled, ovdje je riječ o istoj osnovi. Naime, iz povijesti hrvatskoga jezika znamo da u vremenskome prilogu *sutra* nalazimo trag pokazne zamjenice sa, isto kao i u prilogu *jutros*, pa oboje upućuje na polazno značenje 'ovoga jutra' (a što je tvorbeno prozirno u sjevernočakavskome prilogu *segautra*). Ne očituje se, prema tome, pomak u značenju 'sutrašnji dan' nego između njega i značenja 'početni dio dana', što nalazimo u hrvatskome leksemu *jutro*. Taj pomak ima metonimijsko obilježje, jer je značenje 'početni dio dana' dio značenja 'sutrašnji dan'. Značenje, pak, 'u početku dana' u hrvatskome jeziku u leksemu *rano*, u odnosu na poljski leksem *rano* ('jutro') logičan je, također metonimijski pomak. Ipak, sintagma *rano jutros* nije pleonazam, budući da je leksem *rano* višeznačan, a to drugo značenje je šire: 'na početku, u ranoj fazi', pa je *rano jutros* dio polja koje pokriva *jutros*.

Polisemičnost nalazimo i u ostalim nazivima za dijelove dana, počevši upravo od naziva *dan*. Izdvajamo dva značenja: 'vrijeme potrebno da se nebesko tijelo okrene oko svoje osi' i 'vrijeme od izlaska do zalaska Sunca'. U prvome je značenju riječ o trajanju od 24 sata, dok je u drugome različito, ovisno o dijelu godine i Zemljinu području. Suprotno područje drugome značenju daje leksem *noć* - 'vrijeme tame od potpunog zalaska Sunca do sljedećeg izlaska'. Stoga sintagma *dan i noć* uzima u obzir ova značenja, pa je njezino nadznačenje '24 sata', odnosno 'stalno', kao što *dan* (u drugome značenju) i *noć* u potpunosti pokrivaju *dan* (u prvome značenju).¹⁶ Ova je polisemija opća i nije ograničena na pojedine jezike.

Dva trenutka u danu imaju posebna imena. To su dnevna, odnosno noćna razdjelnica dana - *podne* (u 12 sati) i *ponoć* (u 24 sata). Ovdje je usporedba s poljskim jezikom izuzetno zanimljiva. Naime, nazivi *południe*, odnosno *północ*, nisu samo nazivi za ove određene dijelove dana. To su metonimijskim pomakom postali i nazivi za strane svijeta. Uz podne, kada je sunce na najvišoj točki na obzoru, povezan je izraz *południe*, i njegova dva značenja, i njima pripadajuća dva leksema u hrvatskom jeziku: *podne* i *jug*. Nasuprotnome dijelu dana pripada i suprotna strana svijeta, pa poljskome nazivu *północ* u hrvatskome

odgovaraju dva značenja: *ponoć* i *sjever*. Ove je pomake, vidjeli smo, moguće razumjeti iz raščlambe metonimijskih odnosa.

Od ovih kratkih vremenskih odsječaka krećemo prema dužima. Posebno su zanimljivi pomaci u imenovanju mjeseci.¹⁷ Znamo da su u internacionalnome nazivlju latinskoga porijekla pomaci u značenju naziva kulturološki uvjetovani. Naime, promjenom kalendara *septembar*, *oktobar*, *novembar* i *decembar* više nisu sedmi, osmi, deveti i deseti nego su postali deveti, deseti, jedanaesti i dvanaesti mjesec po redu, suprotno značenjima koja su u njihovu nazivu kodirana. Slavenski jezici osim ovoga nazivlja poznaju i normiraju narodne nazive mjeseci. Ne ulazeći ovom prigodom u sličnosti i različitosti motivacije u imenovanju (npr. hrv. *travanj* - polj. *kwiecień*), zastat ćemo na pomacima uvjetovanim klimatskim uvjetima. Naime, južni hrvatski za razliku od sjevernoga poljskoga položaja uvjetovao je drukčiji prirodni kalendar, pa se priroda budi ranije, ranije dozrijevaju neki plodovi i ranije se obavljaju neki poljodjelski radovi, a upravo te činjenice iz stvarnoga života motiviraju nazive nekih mjeseci. Tako je u hrvatskome *lipanj* naziv za šesti, *srpanj* je sedmi, a *kolovoz* osmi mjesec u godini, dok u poljskome njima odgovaraju nazivi *czerwiec*, *lipiec* i *sierpień*. Cvjetanje lipe motiviralo je nazive za šesti mjesec na hrvatskome prostoru, a za sedmi na poljskome, a takav je pomak i u imenovanju žetvenoga mjeseca. Isto će biti i s *listopadom* - desetim u hrvatskom, a jedanaestim mjesecom u poljskome kalendaru.

Time nismo ni iz daleka iscrpili sve vremenske odrednice. Također nismo sve usporedili s odgovarajućima u poljskome jeziku, kao predstavniku zapadnoslavenskih jezika u odnosu na koje se najjasnije očituju pomaci u uporabi vremenskih naziva. Problem je previše složen da bi mogao biti objašnjen samo ovom analizom, ali se na usporedbi dijela naziva pokušalo pokazati da je relativnost pojma vremena uvjetovala nestalnost granica unutar semantičkoga polja, čime je uzrokovala polisemičnost ne samo opće imenice *vrijeme* nego i većine naziva za pojedine vremenske odsječke, koliko god oni na prvi pogled izgledali monosemični i precizni (npr. *sekunda*, *sat*, *dan*, *mjesec*...). Pokazalo se da je u slavenskim jezicima jasno uočljiv zajednički korpus temporalnih naziva slavenskoga porijekla, koji je zahvaćen pomacima unutar značenjskoga polja. Naročito je to vidljivo na pojedinim nazivima za dijelove dana (npr. hrv. *jutro* - polj. *rano*), mjesece (npr. hrv. *srpanj* - polj. *lipiec*) ili pojedine vremenske odsječke (hrv. *godina* - polj. *rok*), gdje se dio tih pomaka razumijeva iz raščlambe metonimijskih odnosa (npr. polj. *pólnoc* - hrv. *sjever*; *ponoć*).

BILJEŠKE

- ¹ Dok je u suvremenome zapadnome svijetu izraz *Vrijeme je novac* najbolji pokazatelj percipiranja vremena, neke druge civilizacije to ne poznaju, ili bar ne prihvaćaju. Iz različitoga tempa življenja proizlazi i različito percipiranje vremena, i to ne samo pojedinaca nego i cijelih kultura.
- ² Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb ²1994. U radu će se značenja riječi u hrvatskome jeziku navoditi prema ovome rječniku.
- ³ Bogusław Dunaj i suradnici, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 1996.
- ⁴ Drugi rječnici nemaju izdvojena glagolska značenja, nego se leksem *czas* u sljedećim frazemima razumijeva kao imenica, na primjer: *iść s duchem czasu, być kwestią czasu, najwyższy czas, szkoda czasu, na wieczne czasy, od czasu do czasu, za wszystkie czasy, zabijając czas* i tako dalje.
- ⁵ Andrzej Dąbrowka, Ewa Geller, Ryszard Turczyn, *Słownik synonimów*, MCR, Warszawa 1995.
- ⁶ Stanisław Skorupka i suradnici, *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, Wiedza powszechna, Warszawa 1996.
- ⁷ Složenost ovoga značenjskoga polja pokazuju i ostali slavenski nazivi za dio godine, npr. češki *roční období* ili bugarski *godišno vreme*.
- ⁸ Prema: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982. i Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb ²1994.
- ⁹ Stanisław Skorupka, *Słownik frazeologiczny j. języka polskiego*, Wiedza powszechna, Warszawa 1977, sv. 1., s. v. *czas*, str. 151-152. Dio sintagmi navedenih pod ovom natuknicom objašnjeno je donošenjem jednostavnoga zbroja značenja svake sastavnice, pa ih ne možemo prihvatiti kao frazeme, što znači da navedeni broj od šezdesetak frazema valja smanjiti. Za definicije frazema usp. Antica Menac, *O strukturi frazeologizma*, "Jezik" XVIII, Zagreb 1970./71; Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982, str. V.i VI.
- ¹⁰ Usp. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, sv. 1., str. 297.
- ¹¹ Koliko nas tek začuđuje postojanje sustava jedinica za još manje vremenske odsječke, koje su poznavale pretkolumbovske civilizacije Južne Amerike!
- ¹² Pojavljivanje leksema *hip* u frazemu *učiniti što u hipu* ('učiniti što vrlo brzo') ne poništava izneseno, budući da je frazem nastao dok je još leksem bio u aktivnome fondu, takav je okamenjen i danas u uporabi kao rezultat povijesne leksikologije.
- ¹³ Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Zagreb 1874.-1875, pretpisak: Globus, Zagreb 1990, str. 616. (sv. 1.).
- ¹⁴ Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Zagreb 1874.-1875, pretpisak: Globus, Zagreb 1990, str. 1213. (sv. 2.). Šulek je naziv *dobnjak* upotrebljavao i prije ovoga rječnika, na primjer u prvoj knjizi *Prirodnoga zakonik za svakoga iliiti Popularnoj fizici*, naslovljenoj *Silarstvo* (Zagreb 1873, opis mehanizma na str. 176-182.).
- ¹⁵ Božo Babić, *Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst. Crta iz života pomorca Hrvata*, Primorska tiskara, Kraljevica 1875, str. 38.
- ¹⁶ Sintagma *dan i noć* ne može uključiti prvo značenje riječi *dan*, jer bi tada njezino nadznačenje trebalo biti 'dan = 24 sata + noć = x', što nikako nije.
- ¹⁷ *Mjesec* je ovdje u značenju kalendarske odrednice dvanaestine godine, pa mu je trajanje 30 ili 31 dan, s iznimkom u veljači (28 ili 29 dana). Drugo je značenje vezano uz Mjesečeve mijene i označuje određeno trajanje od 28 dana. Treće ćemo značenje naći u sintagmi *medeni mjesec*, gdje *mjesec* ima potpuno neprecizno trajanje, ovisno o materijalnim i inim uvjetima na početku braka. Ovom prigodom ne analiziramo detaljno polisemiju leksema *mjesec*.

SUMMARY

LEXEMES FOR DENOTING TIME IN SLAV LANGUAGES

In this article the author analyses lexemes for denoting time in Slav languages. She compares Croatian and Polish terms for precise time measures, for the parts of a day, names of the monthes and other temporal terms.